

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Юрій Черченко

*Кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту української
археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

Стаття присвячена діяльності Євгена Коновальця щодо підготовки проведення другого Конгресу ОУН. Також публікуються листи Є. Коновальця та М. Сціборського за березень 1938 р., в яких йдеться про підготовку Конгресу. Ключові слова: ОУН, Конгрес, Коновалець, листи.

Yurij Cherchenko

Yevhen Konovalets about preparation of the Second Congress of the OUN

The article depicts Yevhen Konovalets' deeds preparing the Second congress of the OUN. Correspondence between Y.Konovalets and M.Stsiborskyi in March, 1938 about the Congress is published.

Key words: the OUN, the Congress, Konovalets, letters.

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ ПРО ПІДГОТОВКУ ДРУГОГО КОНГРЕСУ ОУН

В архіві ОУН у Києві є фонд Євгена Коновальця, в якому зберігається кілька сотень документів першого голови Проводу ОУН. Переважною більшістю це листування полковника Коновальця з іншими особами. Головну тему цього листування, природно, склали різні аспекти діяльності організації. Одним з таких аспектів, до обговорення якого Є. Коновалець постійно звертався в своєму листуванні, була необхідність скликання II Конгресу ОУН.

Як відомо, перший Конгрес ОУН відбувся у Відні в січні—лютому 1929 р. На ньому були сформульовані основні ідеологічні та політичні засади діяльності новоствореної Організації Українських Націоналістів, а також затверджено принципи її побудови. Серед іншого зазначалося, що законодавчим органом ОУН є Збір українських націоналістів. «Сесія Збору відбувається один раз на два роки. Повідомлення про сесію мусять бути розіслані місяць перед установленим реченцем. Збір проводить свою працю в присутності не менше половини членів Збору»¹. Відповідно до цих статутних положень, наступний збір мав відбутися не пізніше 1931 р. Але склалося так, що другий Великий Збір було скликано аж в 1939 р., за кілька днів перед початком Другої світової війни.

Є. Коновалець чудово розумів, що після першого Конгресу ОУН залишилося багато невирішених питань, які потребували невідкладного розв'язання. Про це він писав членові Проводу ОУН Дмитрові Андрієвському в квітні 1930 р. Голова Проводу Українських Націоналістів (ПУН, ПРУН)² Є. Коновалець наголошував в цьому листі на необхідності «спільними силами теоретично і практично оформити найбільш актуальні питання для ОУН і підготувати їх в той спосіб, щоби слідуєчий конгрес ОУН, який я думаю скликати десь в першій половині слідуєчого року, мав готовий детально опрацьований матеріал, на основі якого міг би прийняти остаточне рішення. Прошу Вас для того ще до нашої конференції в Женеві передумати точно всі справи, розділити їх і кожному з

¹ Книш З. Становлення ОУН. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. — С. 116.

² На початку 1930-х рр. паралельно вживалися обидві абрєвіатури.

членів ПРУН призначити одно питання для оброблення»³. Таким чином, з цього листа видно, що Є. Коновалець планував провести другий Конгрес ОУН в першій половині 1931 р., як це і було передбачено Устроєм ОУН, прийнятим першим Конгресом ОУН.

Але об'єктивні обставини перешкоджали скликанню конгресу. Внаслідок репресій за ґратами опинилася велика частина провідних членів ОУН на західноукраїнських землях. Досить згадати, що протягом 1930—1932 рр. на посаді провідника ОУН на ЗУЗ змінилося 7 осіб, доки в січні 1933 р. обов'язки Крайового провідника ОУН не почав виконувати Степан Бандера, який затримався на цій посаді до арешту в червні 1934 р.

На заваді скликанню чергового конгресу стояв також брак відповідних кадрів для підготовки конгресу. Про це Є. Коновалець теж писав у своїх листах. В травні 1930 р. в листі до Д. Андрієвського Є. Коновалець пише: «Я ствердив, що ми перебуваємо кризу, але не кризу націоналізму, але кризу ПРУН. В ПРУН саме не маємо відповідних людей, які[,] ставши на чолі націоналістичного руху, були би здібні його повести рішучо і правильно. Цей заміт відноситься до всіх нас включно зі мною»⁴. Наскільки гострою була ця криза, свідчить той факт, що полковник Коновалець не виключав для себе можливості навіть піти з Проводу. В цьому ж листі він зазначав: «Я досі присвячував менше уваги теоретичним справам ОУН і взагалі справам ОУН. Здавалося мені, що при такій кількості членів ПРУН вони викажуть настільки ініціативи, що розвій ОУН скорим темпом посуватися буде вперед. Я бачу одначе, що воно не йде. Досі я займався іншими справами, а зокрема присвячував багато уваги й часу, щоби забезпечити матеріальну сторінку діяльності ОУН. Тепер я безумовно присвячу більше уваги і іншим справам ОУН, зазначаю одначе вже сьогодні Вам, що коли я побачу, що справи ОУН мимо цього не посуваються вперед, я залишу Провід ОУН, бо переливати з пустого в порожнє я абсолютно не думаю. Про це пишу поки що Вам і Мартинцеві[,] а в скорому часі подам це до відома і прочим членам ПРУН. Криза

³ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 26 квітня 1930 р. // *Документи і матеріали з історії ОУН.* — Т. 2. Ч. 2.: Листування Є. Коновальця з Д. Андрієвським (1927—1934 рр.). — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2007. — С. 118.

⁴ Там само.

людей в ОУН, а зокрема в ПРУН[,] стає з кожним днем щораз більш гострою»⁵.

Частково питання, які мали вирішуватися на конгресі, розглядалися на конференціях Проводу. На такі конференції, де обговорювалися важливі для організації питання, крім членів ПУН запрошувалися також представники Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. Конференції відбувалися в Празі в 1930 і 1932 рр. і в Берліні в 1933 р. Зокрема, про важливість рішень конференції 1932 р. пізніше згадував С. Бандера. «В липні 1932 р. я з кількома іншими делегатами від КЕ ОУН на ЗУЗ брав участь у конференції ОУН у Празі (т. зв. Віденська конференція, яка була найважливішим збором ОУН після основуючого конгресу)»⁶.

На Берлінській конференції (1933 р.) було прийнято рішення провести другий Конгрес ОУН в 1934 р. Тому учасник конференції Євген Врецьона в своїх спогадах називав цю конференцію «передконгресовою»⁷. Хоча спочатку Є. Коновалець планував провести конгрес ще протягом 1933 р. В лютому він писав Д. Андрієвському: «Я рішився на протязі ще біжучого року скликати конгрес ОУН. Аргументи того рішення подам Вам в окремому мойому обіжникові. Необхідність скликання того конгресу диктують нам різні моменти і події як внутрішньо-політичні[,] так і міжнародні»⁸. Але врешті-решт була проведена конференція в липні того року в Берліні. Серед учасників цієї конференції були також С. Бандера і Я. Стецько, якому згодом Є. Коновалець доручить очолити організаційну підготовку другого Конгресу ОУН.

Вже після Берлінської конференції в серпні 1933 р. Є. Коновалець пише про різкі зміни в світовій політиці після підписання «пакту чотирьох» 14 липня 1933 р. і про те, чи вплине це на українську проблему. Він застерігав своїх колег по Проводу від марних очікувань і сподівань на світову кон'юнктуру. «Ніякі пакти і ком-

⁵ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 2 травня 1930 р. // *Документи і матеріали з історії ОУН*. — Т. 2. Ч. 2... — С. 122.

⁶ Бандера С. *Перспективи української революції*. — Видання ОУН. — Б.м.в.: б.в., 1978. — С. 6—7.

⁷ Врецьона Є. *Мої зустрічі з полковником* // *Євген Коновалець та його доба*. — Мюнхен, 1974. — С. 473, 475.

⁸ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 13 лютого 1933 р. // *Документи і матеріали з історії ОУН*. — Т. 2. Ч. 2... — С. 345.

⁹ Там само. — С. 373.

бінації світової політики нашої проблеми не заaktuалізують, доки ми самі на українських землях не створимо такої ситуації, яка би застала світ поважно поставитися до неї»⁹. І для з'ясування цієї позиції перед усією організацією полковник Коновалець знову наполягає на скликанні конгресу. «Виходячи з того становища[,] ми мусимо тому докласти всіх наших старань для того, щоби в першу чергу і то по змозі найскоріше підготувати Збір ОУН[,] на якому ми остаточно змогли би авторитативно вирішити цілий ряд тих проблем, без з'ясування яких нами годі начинати нашу дальшу розбудову»¹⁰.

Наступного разу Голова ПУН пише політичному референту ПУН Д. Андрієвському про потребу скликання конгресу ОУН в лютому 1934 р. «Напрявні мосі останньої конференції з базовиками¹¹, саме з уваги на те, що вони в основі перерішують деякі справи, усталені на I-му нашому Конгресі, не можна вважати зобов'язуючими рішеннями, а тільки напрямними, цебто матеріалом для підготовки нашого II-го Конгресу»¹². Тобто, рішення Берлінської конференції у деяких моментах суперечили постановам Першого конгресу ОУН і не могли бути впроваджені в діяльності організації без їх прийняття черговим конгресом. В цьому ж листі Є. Коновалець інформує Д. Андрієвського про те, що вже розпочата підготовка проектів рішень на другий конгрес. Полковник Коновалець пише: «В залученні пересилаю Вам: два проекти Органського¹³ — персональний склад Збору та відносно зміни Устрою ОУН; далі лист Органського з критикою тих напрямних у справі зміни Устрою, що їх усталено на моїй конференції з базовиками...»¹⁴.

Проте вбивство Броніслава Перацького 15 червня 1934 р. унеможливило скликання Збору. Почалися повальні арешти членів організації на західноукраїнських землях. На еміграції на вимогу польської держави поліція європейських країн, зокрема Німеч-

¹⁰ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 5 серпня 1933 р. // Документи і матеріали з історії ОУН. — Т. 2. Ч. 2... — С. 373.

¹¹ Йдеться про представників Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ.

¹² Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 19 лютого 1934 р. // Документи і матеріали з історії ОУН. — Т. 2. Ч. 2... — С. 412.

¹³ Органський — організаційний псевдонім Миколи Сціборського.

¹⁴ Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 19 лютого 1934 р. // Документи і матеріали з історії ОУН. — Т. 2. Ч. 2... — С. 413.

чини та Чехо-Словаччини, також почала затримувати провідних членів ОУН та проводити обшуки в їх помешканнях. 22 червня 1934 р. в Берліні було заарештовано керівника ОУН на терені Німеччини Ріка Ярого, обшук у його помешканні тривав понад дві години. Було затримано також керівника станиці ОУН в Данцігу Андрія Федину¹⁵. Цікаво, що Є. Коновалець вважав вбивство Перацького лише приводом для затримання Р. Ярого. А головною причиною називав доноси з боку політичної групи прибічників гетьмана Павла Скоропадського. В листі до Д. Андрієвського в липні 1934 р. Є. Коновалець писав: «Відносно Карпата¹⁶ — то додатково доводжу до Вашого й Богуша¹⁷ відома, що для його захворіння¹⁸ факт зловлення втікача¹⁹ був тільки претестом²⁰... До захворіння Карпата причинилися дальше доноси гетьманців та інших провокаторів про те, що — мовляв — він є на службі ГПУ»²¹.

Про ситуацію, яка склалася з погіршенням умов для діяльності організації, Є. Коновалець писав: «Я далекий від ширення паніки, одначе в даній ситуації мушу взяти під увагу всі й найгірші можливості»²². Отож, про підготовку другого Конгресу ОУН в таких умовах вже не йшлося. До того ж, в 1935 р. у полковника Є. Коновальця виникли проблеми з дозволом на перебування спочатку у кантоні Женева, а згодом і взагалі у Швейцарії. У вересні 1936 р. Є. Коновалець змушений був виїхати на постійне мешкання з родиною до Італії. Вдова полковника Ольга Коновалець пізніше згадувала: «До Риму переїхали ми 19.9.1936.»²³.

До теми підготовки Другого конгресу ОУН Голова ПУН повернувся вже перебуваючи в Італії, вочевидь, наприкінці 1937 р. Згад-

¹⁵ Селешко М. *Звіт з подій в Карпатівці* // *Документи і матеріали з історії ОУН.* — Т. 2. Ч. 1. 1931—1934. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2010. — С. 382—384.

¹⁶ *Карпат* — організаційний псевдонім Ріка Ярого.

¹⁷ *Богуш* — організаційний псевдонім Макара Кушніра.

¹⁸ *Захворіння* — кодова назва арешту.

¹⁹ *Йдеться про арешт Миколи Лебеда.*

²⁰ *Тобто приводом.*

²¹ *Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 5 липня 1934 р.* // *Документи і матеріали з історії ОУН.* — Т. 2. Ч. 2... — С. 437.

²² *Лист Є. Коновальця до Д. Андрієвського від 26 червня 1934 р.* // *Документи і матеріали з історії ОУН.* — Т. 2. Ч. 2... — С. 436.

²³ Черченко Ю. *Огляд документів Євгена Коновальця в Архіві ОУН у Києві // Український визвольний рух / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Центр досліджень визвольного руху.* - Львів, 2012. — Зб. 17. — С. 35.

ки про підготовку Конгресу знаходимо в листуванні Є. Коновальця з Миколою Сціборським за січень 1938 р. В листі до Є. Коновальця від 17 січня 1938 р. М. Сціборський зазначав: «Чекаю вказівок відносно проєктованого Конгресу»²⁴. Є. Коновалець в листі до М. Сціборського від 18 січня 1938 р. пише наступне: «В прилозі пересилаю Вам через т[овариша] Д.²⁵ цілий ряд матеріалів, зокрема два мої комунікати про реорганізацію ПУН і про призначення мною уповноваженого по підготовці Збору²⁶. Крім цього три обіжні листи уповноваженого з додатками та ще до того другий матеріал. Прошу все це уважно простудіювати і поробити Ваші зауваження на маргінесі цих матеріалів, зокрема конгресового. Справа скликання збору мусить бути висунена на перший плян. Речинець осіні невідкличний. Мусите тому Вашим авторітетом і Вашою активною допомогою бути помічним Уповноваженому при підготовці. Прошу там для цієї справи мобілізувати всі сили [...] Апелюю до Вас до цього нашого почину поставитися якнайбільше уважливо і зразу мобілізувати теж других. Від удачного проведення Збору багато буде дечого залежати [...] На Уповноваженого назначив я людину, що дає гарантії, що справа буде вести солідно. Треба одначе їй допомогти»²⁷.

Як бачимо, Є. Коновалець планував проведення збору на кінець 1938 р. Та підступне вбивство Голови ОУН в травні 1938 р. не дало здійснитися цим планам. В цій статті публікуються два документи, що за часом написання відносяться до початку 1938 р., періоду підготовки другого Конгресу ОУН. Це листи М. Сціборського до Я. Стецька та Є. Коновальця до М. Сціборського. В листі до Я. Стецька М. Сціборський серед іншого висловлює свої міркування стосовно статті Я. Стецька «Коли минає одне десятиліття». Машинописний текст цієї статті з редакторськими правками, зробленими, імовірно, рукою М. Сціборського, також зберігається в Архіві ОУН у Києві. Стаття Я. Стецька «Коли минає одне десятиліття» була опублікована у другому випуску альманаху²⁸. В альма-

²⁴ Лист М. Сціборського до Є. Коновальця від 17 січня 1938 р. // Архів ОУН у Києві. — Фонд Євгена Коновальця.

²⁵ Йдеться про Степана (Стефана) Давидовича.

²⁶ Уповноваженим по підготовці II Великого Збору ОУН було призначено, як відомо, Ярослава Стецька.

²⁷ Лист Є. Коновальця до М. Сціборського від 18 січня 1938 р. // Архів ОУН у Києві. — Фонд Євгена Коновальця.

нахах (а їх вийшло як мінімум три випуски) друкувалися статті з актуальних питань розвитку українського національно-визвольного руху для обговорення серед членства напередодні другого конгресу ОУН. Листа до М. Сціборського Є. Коновалець написав за два місяці до своєї загибелі.

Тексти листів публікуються без виправлень у повній відповідності до оригіналів. Всі особливості написання слів (наприклад, відсутність апострофа) збережені. Виправлені нечисленні орфографічні помилки.

Документ 1.

Лист Миколи Сціборського до Ярослава Стецька від 15 березня 1938 р.

15 березня

Вельмиповажаний пане!

Все Ваше листування одержав. В міжчасі вислав до Вас листа, якого певно дістали. Я ще 10-12 днів буду абсорбований роботою по редагуванню альманаху. Першу його частину вже здав до друку. Хочу, щоб альманах вийшов у початку квітня. Справі альманахів я надаю поважне значення. Наш рух впродовж кількох літ цілком не виявляв себе в тому напрямі. На цю тему в «Голосі»²⁹ появилася слухна стаття про занепад нашої політичної думки; цю статтю певно читали? Актуальною стає ця справа й з уваги на Ваш «журнал»³⁰. Я хочу піднести альманахи на відповідний квалітний³¹ рівень, тим більше, що вони обслуговують і землі. Перший альманах пішов туди в кількості 400 прим[ірників] (для самої еміграції взагалі не варто було б і видавати). Здійснення всіх повищих завдань вимагає таки багато праці, коли взяти під увагу, що треба наново організувати всю справу, притягти співробітників,

²⁸ Карбович З. Коли минає одне десятиліття // На службі нації. — Альманах. — Париж, 1938. — С. 49—54.

²⁹ Очевидно, йдеться про газету-тижневик «Український голос», яка з 1910 р. виходить у Вінніпезі.

³⁰ Журнал — кодова назва конгресу. Микола Сціборський пише: «Ваш "журнал"», підкреслюючи роль Ярослава Стецька як уповноваженого по підготовці конгресу.

надавати альманахам пляновий характер і т[ак] д[алі]. Отже, да-
руйте, що наразі відповім тільки на деякі практичні питання і від-
ложу ширшу відповідь на Ваше листування на яких 10 днів, коли
матиму «вільну голову».

Між іншим, писав мені Оршан³², що з бази прийшли відгуки на
перший альманах. Вони прихильні. Зокрема люди солідаризуються
з моєю статтею про питання програмовості. Це мене тішить. Видно,
що там відчувають те, що Ви в листі до мене окреслили таким ви-
разом (цитую приблизно з пам'яті): ДД³³ створив атмосферу, тепер
же приходиться пора практичної конкретизації проблем.

1. Вашу розвідку на суспільні теми дістав. Дякую. Сьогодні за-
чну її читати.

2. «Коли минає одне десятиліття» вже підготував і здав до дру-
ку. Стаття добра й відносно її внутрішнього змісту жадних за-
ваг не маю. Натомість маю їх щодо форми чи стилю писання.
Ви справді попереджали, що стаття необроблена та що треба її
проредагувати. Коли в цьому причина то дефекти зрозумілі. Але
коли це властивий стиль писання, то по дружньому раджу над
цим добре попрацювати.

Маєте відповідну ерудицію й глибину думки, отже було б шко-
да, коли Ваші писання залишатимуться нечитаними (для більшості).
А при такому способі формулювання думок можу напевно тверди-
ти, що Ваші статті мало хто читатиме. Навіть я, маючи досвід і
читаючи як редактор, себто навіть не так «читаючи» як аналізуючи
статті, мусів по кілька разів перечитувати деякі Ваші уступи й
тези щоб вловити суть Вашої думки, а проте не скрізь міг Вас точно
зрозуміти. Коли ж мова про пересічного, навіть цілком інтелігент-
ного читача, то він не завдаватиме собі труда спеціально аналізу-
вати писане, і після першої сторінки буде втомлений і кине.

Дефекти Вашого стилю полягають у тому, що зловживаєте
надзвичайно довгими й складними періодами, вставляєте різні
вводні речення, так що нераз одна фраза розтягається мало не
на сторінку. Читаючи це треба сполучати (в умі) перші речення з
останніми, допасовувати середину, чи навпаки, і т[ак] д[алі], щоб

³¹ Тобто якісний.

³² Ярослав Оршан — організаційний псевдонім Ореста Чемеринського: «з бази» — з
Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ.

³³ Йдеться про Дмитра Донцова.

нарешті схопити логічний зміст фрази, чи тези, яку видвигаєте. Завдяки цьому часто повторюєтесь і даєте стилістичну «воду», що розбиває цілість враження та утруднює стеження за розвитком Вашої думки.

Повторюю, може все це мало місце в статті тому, що вислали її (як вказували самі) необробленою. Тоді мої повищі завваги стають взагалі безпредметними. Але коли це такі Ваш властивий стиль, то треба б Вам звернути на це увагу. Між іншим, в структурі Ваших речень помічаються якісь чужі (не українські) впливи (польські чи може німецькі). Виявляється це в манері розставляти дієслова, прикметники і т[ак] д[алі] спеціальним способом. Це я помічаю майже у всіх наших молодших публіцистів із ЗУЗ (впливи польської школи й літератури?) Особливо визначався цим «Бюлетень КЕ», що виходив свого часу. Мушу зазначити, що така складна структура мови дуже тяжка до засвоєння наддніпрянським читачам і то навіть цілком інтелігентним. В цьому я мав нагоду нераз пересвідчуватися, особливо з людьми, що прибувають із СУЗ. Цим прямо таки дуже тяжко читати дотичні публікації й то не тому, що сама тематика є для них незною, але якраз у зв'язку зі стилістичною структурою цих писань.

На мою думку, приклади того, як треба писати, дають поважні публіцистичні журнали, що виходили на СУЗ в останньому періоді українізації (наприклад — «Більшовик») ще перед тим, поки не зачалася московська чистка «контрреволюційности» в українській мові (тепер цього вже немає: журнали виповнені русицизмами). Коли покликаюся на згадані видання, то очевидно маю на увазі не суть їх писань, але структуру мови й стилістичне оформлення.

Спинився я ширше над цією темою, бо вважаю її немаловажною. Нам треба також виробляти свій стиль і це я маю на увазі (тільки до певної міри, бо не є в цій справі самий фахівцем-фільольогом) в редагуванні альманахів.

«Коли минає перше десятиліття» я проредагував і перестилізував так, що гадаю будете вдоволені. Залишаючи без змін всі Ваші тези, я надав статті таке оформлення, що в процесі засвоєння викладу вони не стрічатимуть таких труднощій, як це було з первісним текстом. Вважаю, що назву статті треба залишити, бо вона відповідає поставленій концепції Вашій, а з другого боку

в дуже влучній маскованій формі звертає увагу читачів на те, про що нам йде (Ваш журнал)³⁴ ...

Копію проредагованого тексту тут залучаю до Вашого відома. Зазначую при тому, що стаття вже в наборі, а коли дістану від Вас відповідь, то буде вже набрана, отже роблення яких будь поправок у самому тексті стрічало б технічні перешкоди і коштувало б зайві гроші (так зв[ана] авторська коректура). Найвищче можете дати якісь нові цілі уступи, коли вважаєте, як автор, за потрібне. Хоч на мою думку, стаття й без цього є добра та вичерпує тему. Деталізувати окремі тези треба вже буде в спеціальних статтях.

Коли хочете щоб я проредагував ту брошуру, яку маєте видавати в базі, то прошу прислати. Прощу також вислати мені до зазнайомлення ті матеріяли, про які згадуєте.

3. Відносно Вашої думки про доцільність неподання прізвищ авторів у альманахах ділюся такими міркуваннями.

Обставини змушують нас до конспірації. Це є факт, накидуваний нам чужою волею й обставинами (умови окупації). З ним ми повинні рахуватися, але самий по собі він безперечно прикрий, бо утруднює нам у різних ділянках себевиявлення. Йде отже, на мою думку, про те, щоб додержуючи конспірацію в тих ділянках, де вона є необхідною, водночас вибиватися назверх там, де це тільки можливо. Недоцільно конспірувати там, де існують можливості назверхнього вияву. Цим виявом і можуть бути деякі наші видання, зокрема альманахи. Концепцію альманахів я прийняв власне тому, що ця видавничка форма найкраще забезпечуватиме нам поширення на землях, без тих труднощай, які вже з другого-третього числа стрінув би періодичний журнал (замкнення дебіту і т[ак] д[алі]). Вся справа тепер в тому, щоб редагувати альманахи в такий спосіб, щоб досягаючи своєї мети й містячи в собі все, що нам потрібне, вони характером своїх публікацій самі не провокували репресій. Це я й маю на увазі.

Репресії ж можуть викликати тільки насамперед «перетягнення» (щодо зовнішньої форми) а не прізвища авторів. Щодо цього останнього моменту, то я настоюю, щоб на всіх наших виданнях (де це тільки можливо) обов'язково подавалися автори, а не аноні-

³⁴ Назва статті нагадувала, що наближалася 10-та річниця від часу проведення Першого конгресу ОУН.

ми. Це має глибокий організаційний та психологічний сенс! Наш Рух на самій анонімній порожнечі існувати не може. Загал хоче знати не тільки ідеї, але й імена тих, що їх голосять, хоче знати з кого складається еліта Руху. І це є річ цілком природна. Очевидно, всіх представників цієї еліти ми наразі з багатьох причин демонструвати не можемо, але не треба самим обмежувати свої зовнішні вияви там, де вони можливі. Така частинна можливість існує в публіцистичній ділянці й її треба використовувати.

Приступаючи до видання альманахів, я казав свого часу Мудрому³⁵, що хочу з них створити саме ту плятформу для виявлення еліти і об'єднати навколо їх імена. Ті імена, що ставали б знані громадянству, яке, повторюю, хоче їх знати. Очевидно, центральною персоніфікацією Руху є п[ан] Мудрий, але для його ж власного відрельєфнювання потрібно давати докази існування навколо нього не тільки анонімної, але й бодай частинно персоніфікованої еліти (головним атутом³⁶, яким б'ють наших людей противники, саме є отце зневажливе: «хто у вас є?»...) Це важне й з зовнішніх оглядів.

Отже стою на тому, щоб альманах не був анонімним. Навіть ті, що в силу тих чи інших причин, ніяк не можуть виступити під своїми прізвищами, повинні обрати якийсь сталий псевдонім і під ним тільки виступати, щоб загал пізнав тих людей («Ленін» також не був Леніним, а «Троцький» не був Троцьким, але під цими прізвищами вони увійшли в історію революції). В нас це також почасти робиться. В публіцистиці стає відомий, наприклад, «Оршан», і хай під цим прізвищем виступає він надалі. Хотів би, щоб це зробили й Ви. Скажім — «Карбович», і вже під цим імям Ви мали б увійти в нашу легальну публіцистику. Очевидно всі ці критерії не стосуються спеціальних конспіративних видань (наприклад такого цінника³⁷, чи под[ібних]).

4. В листі Вашому до п[ана] Мудрого звернув я увагу на пасус, що стосується білорусів, і хочу висловити в цій справі свої міркування. Маю застереження до видвигненої гіпотези про «Русь-Україну» і т[ак] д[алі]. І ось чому.

³⁵ Мудрий — організаційний псевдонім Євгена Коновальця.

³⁶ Тобто козирем.

³⁷ Так у тексті.

Коли мова про білорусів, то неправильно було б недооцінювати їх визвольний рух. Він, хоч і не дійшов такої сили, як наш, все ж існує, виростає з органічних основ і стає все більш виразним динамічним чинником. Я взагалі дуже уважно стежу за тим всім, що відбувається в ССРСР. І можу твердити на підставі джерельних даних, що впродовж останнього року, наприклад, національно-революційний рух в БССР (сов[ітська] Білорусь) в певних випадках виявляв навіть більшу ефективну активність, ніж на УССР (прикро, але факт). Дуже виразні процеси зарисовуються в білоруському комсомолі, компартії і т[ак] д[алі]. Між іншим, білоруська спортова молодь на останній олімпіаді в Москві взяла всесоюзний перший приз, при чому її спортова акція має так виразний національний характер, що на це з невдоволенням звертала увагу центральна московська преса.

Відповідні процеси проходять і в Західній Білорусі. Там відбувається основна переоцінка советофільської орієнтації, носієм якої була так зв[ана] «Грамада», розгромлена поляками. Але зрештою й «Грамада» мала по суті національний характер. Її советофільство було тільки реакцією на польський терор. В основі вона заступала позиції білоруської соборности (Зах[ідної] Білоруси і БССР). Цікаво відмітити, що «Грамада» мала 150 000 членів! Цим літом, як знаєте, відбувалася тут³⁸ міжнародня студентська конференція. Приїхали й представники білоруської студ[ентської] громади з Вільна. Зовсім несподівано для мене, вони в супроводі одного білоруського політичного діяча, якого я особисто знаю давно, склали мені візиту. Заявили, що знають мене з преси й публікацій і використовують нагоди передати через мене привіт Рухові. В розмові виявили велику орієнтацію в наших справах, знайомство з виданнями, тактикою, положенням на наших землях і т[ак] д[алі]. Просто заявили, що на нас вчаться. Хлопці молоді, літ 26-28, покінчали «підхорунжівки»³⁹, своїм складом і наставленням цілком подібні на наших із ЗУЗ. Виявилось, що це націоналісти, що гуртують вони поважну частину молоді, мають власні концепції, організаційно-тактичні пляни і т[ак] д[алі]. Дуже ерудовані й динамічні. Коротко кажучи — копія наших молодих активістів.

³⁸ *Йдеться про Францію, де того часу мешкав Микола Сціборський.*

³⁹ *Підхорунжівки — польські військові підстаршинські школи.*

Оповідали багато цікавого про Білорусь і настирливо вказували на konieczність порозуміння з нашим Рухом. Говорячи про перспективи, вказували, що без України не зможуть існувати і прагнуть до якнайгіснішого союзу з нею і т[ак] д[алі]. Характерний факт: один із цих делегатів дістав на міжнародніх спортових змаганнях також першу нагороду. Про нього писала французька преса, вітали представники уряду й т[ак] д[алі]. Польська амбасада хотіла цей факт капіталізувати (бо ж спортовець формально був «поляком» і приїхав на польський пас⁴⁰!) і влаштувати бенкет із представниками міжнароднього студентства, дипломатів і т[ак] д[алі]. Але той ухилився від цієї «чести». Мені казав, що скорше дав би себе покалічити, ніж дозволити на те, щоб поляки його «капіталізували».

Все це пишу для того, щоб вказати, що білоруський нац[іоналістичний] рух існує, розвивається й недооцінювати його було б помилкою. Якраз для альманаху я замовив статтю про білоруський визвольний рух⁴¹. Її написав для нас один білоруський активний діяч. Залучаю тут її в перекладі й остаточно проредагованій формі до Вашого відома. Після перечитання цю статтю прошу зараз же дати до перегляду п[анові] Мудр[ому].

Недооцінювання білоруського націоналізму не тільки розминалося б із фактами, але й було б схибленням із наших власних ідеологічних позицій. Справді — коли ми непохитно віримо в будуючу силу націоналізму, коли твердимо, що під знаком її наростає й оформлюється ціла нова епоха, коли знаємо, що органічній силі національного відродження нічого не можна протиставити, бо вона врешті решт зломить усі «кон'юнктури», і на цьому будуюмо цілу нашу акцію — то як же ж можемо заперечувати органічність цих процесів у інших поневолених народів, зокрема у білоруського? Цей останній справді йде в своєму розвитку позаду нас, бо знаходився і знайшовся тепер ще в гірших, несприятливіших обставинах, ніж ми, але це не є причиною його знегування.

Я розумію Вашу думку: Вам йде про моменти імперіяльності України. Я особисто також не «мінімаліст» й вихожу з аналогічних

⁴⁰ *Тобто паспорт.*

⁴¹ *Ця стаття також була опублікована в другому випуску альманаху. Див.: Х. Х. Визвольний рух Білорусі // На службі нації. — Альманах. — Париж, 1938. — С. 84—93.*

з Вами критеріїв (свого часу чимало про це писав). Але конкретні форми реалізації цієї імперськості видаються мені в інших формах.

Демоліберальний імперіялізм реалізувався шляхом насильного (адміністративного) інкорпорування чужих територій та асиміляції. Доба націоналізму вже сама по собі є запереченням таких методів. І це прекрасно розуміє такий глибокий політик і реформатор як Муссоліні, який видвигнув тезу «духової імперії» й твердження, що таку імперію можна створити не привласнюючи ні одного кв[адратного] кільметра чужонаціональних територій (Абіссинія не йде в рахубу, бо там заіснували спеціальні обставини).

Цим хочу сказати наступне. Коли карту Сходу Європи мають перекроїти націоналізми, в першу чергу націоналізм український, то виходячи з визнання органічності цього процесу, треба припускати, що вони (ці процеси) розвиватимуться й серед інших поневолених Москвою народів. Наш намір їх заперечити, піддати нашій асиміляції (в тому стилі як це робив демоліберальний імперіялізм) по-перше розбився б об їхню органічність, а по-друге надзвичайно ускладнив би наші позиції в обличчі спільного ворога — Москви. Необережні вияви того роду імперіялістичності з боку України автоматично викликали би небажані рефлексії (і акцію) серед цих народів.

Очевидно, що здійснюючи завдання усталення своїх державних меж на імперіяльному принципі, українській державі в певних випадках доведеться робити потягнення, на які дотичні народи дивитимуться «скоса»... Зловживання такими потягненнями (за чужий кошт) було б неоправданим; ці потягнення можна й доцільно було б зробити тільки там і так, де і як це обумовлювалося б абсолютно необхідними вимогами нашої державної рації (наприклад — приєднання Криму, хоч проти цього, можливо, були б настроєні татари, Кубані, хоч це не сподобалося б певним козацьким кругам і т[ак] д[алі].).

Стою на тому, що в свідомості поневолених народів Україна має виступати не як імперіяліст (в повищому розумінні), але як протектор їхнього незалежного існування й розвитку. Така позиція буде для нас далеко більше виграшна під моральним і політичним оглядом. Під політичним оглядом зокрема й тому, бо силою самого факту, аргументом своєї сили, чисельности, госпо-

дарських ресурсів, геополітичним положенням і т[ак] д[алі] Україна стане на сході вирішальним чинником у відношенні якого всі інші народи будуть тільки сателітами. Нашу імперіяльну місію я бачу в здійсненні такої політики, яка б, не порушуючи підстав розвитку поодиноких народів, щоби́льше — сприяючи цьому розвитку, водночас забезпечила б українській державі вирішальну ролю лідера східньо-європейського державного бльоку (Україна, Білорусь, Кавказькі держави і т[ак] д[алі]), що, маючи відповідні організаційно-договірні форми, став би платформою здійснення історичної місії України.

Наразі кінчаю. Про інші справи писатиму пізніше. Здоровлю Вас щиро

Архів ОУН у Києві. — Фонд Євгена Коновальця. Оригінал, машинопис. (На першому аркуші чорнилом написано: «Копія листа до Карбовича». В Проводі ОУН було таке правило, що коли один з членів Проводу писав листа іншому членові ПУН і обговорював в ньому важливі питання діяльності організації, то копія цього листа надсилалася Голові ПУН та іншим членам Проводу, кого ця тема стосувалася. Саме тому цей лист і опинився в архіві Голови ПУН).

Документ 2.

Лист Євгена Коновальця до Миколи Сціборського від 24 березня 1938 р.

Дня 24 березня 1938 р.

Вельмишановний пане інженере.

Як Вам певно відомо довший час був я тепер в дорозі. Щойно сьогодні вдалося мені сісти на деякий час в спокійному куточку і зараз спішу, щоби Вам в першу чергу відповісти на всі затронуті Вами питання: 1./ Зі змістом Вашого листа до Карбовича вповні погоджуюся у всіх точках, зокрема з Вашим зауваженням відносно стилю Карбовича. Вважаю добре Ви зробили, що на те звернули йому увагу. Він розумний хлопець, але як начне закручувати, то в остаточности мабуть самий не розуміє, що написав. Рівнож правильні Ваші зауваги відносно за подавання прізвищ в наших виданнях. Я рішучо обстоюю Вашу думку, що зі зростом Руху

мусять рости теж люди. Не є можливий надаліше той стан, що тривав досі, що крім мене майже всі прочі були анонімами. Відносно білорусів, то в основі Ваші міркування правильні, хоч не зовсім з ними погоджуюся.

2./ Відносно пересланих мені статей альманахових, то ніяких основних зауважень до них не маю. Стаття Мартинця⁴² могла би бути доброю, коли би Ви були ще більше її виправили і позбавили її, зокрема, тої специфічної мартинцівської задиркуватости, що його самого і його писання робить у великій мірі неповажними. Навіщо йому було розпорпувати минуле, коли воно вже дійсно стало минулим, хіба на це, щоби його знов актуалізувати. Прошу Вас дуже на першій сторінці манускрипту обов'язково счеркнути назвисько Масарика, бо воно в цій гелереї в ніякому разі не повинно стояти. Добре зробили, що в цій статті вичеркнули один уступ. Він дійсно не смів в Альманасі найтися. Все ж таки тверджу, що коли би Ви були завдали собі більше труду, то ця стаття могла бути ще кращою. Дуже боюся, щоби деякі випадки і твердження в цій статті знов не викликали пристрастей і нікому не потрібної дискусії. Відносно других статей не маю взагалі ніяких суттєвих зауважень. Ці всі статті я висилаю до Карбовича і прошу його ще переслати Вам після переглянення його зауваги, коли б взагалі які в нього були.

3./ Відносно величини Альманаху, то ніяких обмежень я Вам не ставляю. Навпаки, буду радий, коли Альманах буде такий, що зможемо ним похвалитися. Значить можете друкувати в ньому теж літературну статтю⁴³ і відтак видавати її ще окремою відбиткою.

4./ Прошу повідомити мене, чи й коли переслав Вам Лилик⁴⁴ обіцяну ним Вам статтю. Це мені конче треба знати.

5./ В найближчих днях перешлю Вам ще одну статтю Карбовича.

6./ Відносно Ґалаґана⁴⁵ та його виїзду до Вас, то в мене втворилося вражіння, що взагалі у Дубчака⁴⁶ не має ніяких звязків,

⁴² *Йдеться про статтю: Мартинець В. За творчість і дух експансії // На службі нації. — Альманах. — Париж, 1938. — С. 20—31.*

⁴³ *Йдеться про статтю: Николишин С. Націоналізм у літературі СУЗ // На службі нації. — Альманах. — Париж, 1938. — С. 107—140.*

⁴⁴ *Лилик — організаційний псевдонім Михайла Турчмановича.*

⁴⁵ *Точно встановити про кого йдеться не вдалося. В «Нарисі історії ОУН» Петра Мірчука серед інформацій про арешти членів ОУН декілька раз згадується прізвище Івана Ґалаґана.*

⁴⁶ *Дубчак — організаційний псевдонім Олекси Бойківа.*

про які він мені згадував і запевняв мене, що він зможе Г[алагану] вистаратися о візу. Закидування тепер, що мовляв Г[алаган] надто розписується на всі боки, це просто його викрут. Треба тому Вам на місці раз на розум з Дубчаком побалакати, чи є взагалі на це надія, що Г[алаган] отримає візу чи ні. Коли не має, тоді просто ненормальною являється річею його дальше зводити обіцянками і тоді треба думати, що взагалі з ним дальше робити. Особисто для мене ця справа дуже несимпатична, бо я повіривши Д[убчаку] заангажувався і тепер готовий вийти блазнем. Взагалі прошу Вас повідомити мене, що зараз робиться з друкарнею. Маю вражіння, що ця справа готова взагалі скінчитися фіяском. Коли друкарня не вспіває на разі друкувати більше, як УС⁴⁷, тоді кожне число УС мусить далеко дорожче обходитися, як було би воно друковане в чужій друкарні. Все то так кінчиться собі панство і надмір амбіції. В цій справі очікую від Вас точніших вісток. Коли їх від Вас отримаю, тоді подам Вам мої міркування, як найкраще вийти зі склавшоїся ситуації.

Коли я вже про УС то хотів би теж порушити взагалі проблему Дубчака. Це є неможливе на дальшу мету, щоби при сукупности наших сил ми дозволяли на це, щоби Дубчак був для праці в самому Рухові через друкарню втрачений. Зокрема тепер, коли стільки стає перед нами завдань. Прошу Вас над цєю справою подумати, коли й як можна було би його з друкарні остаточно видістати. Річ в тому, що черговим завданням нашої діяльності буде об'єднання європейської еміграції! Коротко кажучи ми мусимо відновити назад ту діяльність, що свого часу мав переводити Андрієвський через Об'єднання⁴⁸. Зокрема хотів я ще перед К[онгресом] скликати десь в одній державі конференцію представників всієї європейської еміграції, на якій обговорено би справу створення Об'єднання, але кращого так що до змісту, як теж й форми від цього, що давніше був склеїв А[ндрієвський]. Якраз цю справу хотів я доручити Дубчакові, а саме, щоби він виготовив організаційні основи такого Об'єднання, начав в цій справі від Союзу⁴⁹ переписку зі всіма нашими легальними еміграційними організаціями і вре-

⁴⁷ Йдеться про газету «Українське слово», яка на той час виходила в Парижі.

⁴⁸ Йдеться про Об'єднання українських організацій на чужині, створене в Бельгії в 1931 р.

⁴⁹ Йдеться про Український народний союз у Франції.

пшті зорганізував саму конференцію представників. Прошу про ці справи подумати і мені написати про це Ваші міркування. Справа на мою думку пильна і її відволікати ми не сміємо, зокрема ходить мені дуже про це, щоби ця конференція представників наших еміграційних організацій відбулася ще перед нашим конгресом і щоби тим самим ще перед К[онгресом] повстало нове переорганізоване Обеднання.

7./ Нічого Ви не згадуєте у Вашому листі про це, як закінчилося Ваша балачка з Борщем⁵⁰. Це мені важно знати.

8./ Я прошу Вас на кожний випадок підготувати мені характеристику і всі дані про Жлудкіна⁵¹ і то так, коли би зайшла потреба ми могли то опублікувати.

9./ Ще раз звертаю Вашу увагу на важливість К[онгресу] і цей мій погляд прошу довести до Кедрина⁵² і Дубчака, зокрема прошу поставити запит від мене Д[убчаку] яку тему він міг би взяти на конгрес.

10./ Відносно нашого побачення, то на разі я знов мусів відложити його на деякий час. Запитую Вас, Кедрина і Дубчака, чи могло би наше побачення відбутися десь з початком травня, але не в П[аризі], а десь в другому місці, зокрема чи могли би Ви з початком травня на два дні приїхати до мене в наперед умовлене місце.

Кінчу на разі. Тепер буду Вам писати частіше. Здоровлю Вас щиро.

С[лава] У[країні]

Архів ОУН у Києві. — Фонд Євгена Коновальця. — Копія, машинопис.

⁵⁰ Йдеться про українського історика і видавця Льва Борщака.

⁵¹ Жлудкін Олекса (1896 - ?) — український військовий діяч, підполковник Армії УНР. У 1923 — 28 рр. навчався в Українській господарчій академії в Подєбрадах. Член УВО і ОУН. Інформації про його роботу в ОУН на жаль збереглося небагато. В одному зі своїх листів за квітень 1931 р. Микола Сціборський згадує Жлудкіна як одного з діячів відділу ОУН у Празі (див.: Лист М. Сціборського до Секретаріату ОУН в ЧСР // Документи й матеріали з історії ОУН. — Т. 2. Частина перша. 1931 — 1934. — К.: Вид-во ім. О.Теліги, 2010. — С. 79)

⁵² Кедрин — організаційний псевдонім Володимира Мартинця.